

# **NGA MAHI**

A TE

## **HUI O TE HAHI MAORI**

O NGA

**TAKIWA O TAURANGA, O TURANGA,**

I TE PIHOPATANGA O WAIAPU,

**I T U K I T E K A H A .**

TIHEMA 8, 9, 1890.

---

**Turanga :**

PRINTED AT THE "HERALD" OFFICE, GLADSTONE ROAD.

---

1891.



# NGA TANGATA O TENEI HUI.

UPOKO : Te Pihopa\*

---

## M I N I T A :

### TAKIWA O TURANGA.

TE WIREMU, ATIRIKONA,	REV. HERBERT W. WILLIAMS
REV. MOHI TUREI	„ RIHARA TE RANGAMARO*
„ MATIAHA PAHEWA*	„ MATENGA WAAKA*
„ AREKA WHAREUMU*	„ ERUERA KAWHIA*
„ EDWARD JENNINGS*	„ HONE WAITOA.
„ RUTENE TE AIHU	

### TAKIWA O TAURANGA.

REV. S. M. SPENCER*	REV. FREDERIC H. SPENCER
„ GEORGE MAUNSELL	„ IHAIA TE AHU*
„ WILLIAM GOODYEAR	

---

## M A N G A I R E I M A N A :

### TAKIWA O TURANGA.

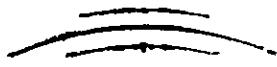
AHIPENE RANGI	...	...	...	...	Turanga
RANIERA TUROA*	...	...	...	...	„
TIPEENE TUTAKI*	...	...	...	...	„
WIREMU TE KAHURE*	...	...	...	...	„
RUTENE TE ARAHI	...	...	...	...	Whangara
WIREMU TE RUKI*	...	...	...	...	„
HORI TOHUNGIA	...	...	...	...	Tokomaru
NATANA MAUKAU*	...	...	...	...	„
HIRINI WAKAKINO	...	...	...	...	Whareponga
WIKIRIWHI TE PIRI	...	...	...	...	„
EHAU PAKATAI*	...	...	...	...	Tuparoa
TE HIRA TAMIHHERE*	...	...	...	...	„
EPENIHA TAMAAUAHI	...	...	...	...	Te Horo
TAMATI NGAKAHO*	...	...	...	...	„
PAORA TE HAENGA*	...	...	...	...	Rangitukia
TE KATENE POHOIWI*	...	...	...	...	„
TE IRIMANA HOUTURANGI	...	...	...	...	Kawakawa
TE HATI HOUKAMAU	...	...	...	...	„

\*Kihai i tae ki te Hui.

TAKIWA O TAURANGA.

HOHEPA KARAPAINA	...	...	...	...	Raukokore
HEMI TE KANI ...	...	...	...	...	"
WIREMU TAMAHUAU	...	...	...	...	Te Kaha
RENATA PAKIPAKI	...	...	...	...	"
TE WAAKA TUTERANGINOTI	...	...	...	...	Maraenui
TE WETINI TAKU	...	...	...	...	Torere
HEREWINI NOHOWAKA	...	...	...	...	"
TAMATI TE RANGIMAEWA	...	...	...	...	Whakatane
PENE TE HUKI*	...	...	...	...	"
MENEHIRA TE HIRA*	...	...	...	...	Te Matata
PERERIKA TE KIEKIE*	...	...	...	...	"
RAWIRI TE TUKIWAHO*	...	...	...	...	Te Umuhika
RAPANA TE TARU*	...	...	...	...	Maketu
PAORA ENOKA*	...	...	...	...	Te Puke
WIREMU PIAHANA*	...	...	...	...	Tauranga
HAPETA TE PAKURU*	...	...	...	...	Te Rotoiti
RATIMA TE AWEKOTUKU	...	...	...	...	Rotorua
ARAMA KARAKA*	...	...	...	...	"
RAWIRI KAHIA*	...	...	...	...	Taupo

\*Kihai i tae ki te Hui.



## HE TUHITUHINGA

I NGA MAHI A TE HUI O TE HAHI MAORI O TE TAKIWA O TURANGA,  
O TE TAKIWA HOKI O TAURANGA, I WHAKAMINEA KI TE KAHA I TE  
8 O NGA RA O TIHEMA, 1890.

---

**N**O te 7 o Tihema i mine ai nga tangata o te Hui me te tangata whenua ki te karakia, ki te Poho-o-Tukaki: e 28 i tango i te Hapa a te Ariki; i puta hoki te kohikohi o te Ohaohatanga, £1 8s 1d, mo te perehitanga i nga Mahi a te Hui.

No te 11 o nga haora i te awatea, i te 8 o Tihema, ka tae nga tangata ki taua whare; karangarangatia ana nga ingoa, me te whakao ano enei:—

**MINITA**, *o te Takiwa o Turanga*: Te Wiremu, Atirikona, Revs. Mohi Turei, Rutene Te Aihu, Te Wiremu, H. W., Hone Waitoa: *O te Takiwa o Tauranga*: Revs. Te Manihera Hori, Te Kutia Wiremu, Te Peneha Pererika.

**MANGAI REIMANA**, *o te Takiwa o Turanga*: Ahipene Rangi, Rutene Te Arahi, Hori Tohungia, Hirini Te Wakokino, Wiki-riwhi Te Piri, Epeniha Tamaauahi, Te Irimana Houturangi, Te Hati Houkamau: *O te Takiwa o Tauranga*: Hohepa Karapaina, Hemi Te Kani, Wiremu Tamahaua, Renata Pakipaki, Te Waaka Tuteranginoti, Te Wetini Taku, Herewini Nohowaka, Tamati Te Rangimaewa, Ratima Te Awekotuku.

He kore no te Pihopa e tae mai i riro ai ko Te Wiremu Atirikona hei Tumuaki; ka kiia hoki e ia kua tu te Hui, ka timataia te mahi ki te Inoi. Muri iho ka whaikorero ia ki te Hui.

---

## WHAI-KORERO A TE TUMUAKI.

E hoa ma, e nga Minita, e nga Mangai o te iwi; He raruraru no te Pihopa ki etahi o nga mahi o te Pihopatanga i kore ai e ahci te tae mai ki tenei Hui, koia i kiia ai e ia, ko ahau hei whakakapi mona.

Tetahi mea manawareka o tenei huihuinga o tatou, ko te apititanga o nga Hui e rua, o te mea tawhito, o te mea hou. Ka pai te nuinga hacretanga o tenei mahi ki te pito whakararo nei: ma konei hoki, ki te manaakitia e te Atua, ka tupu hou ake ai te Hahi i nga wahi kua ururuatia. He mea tenei e hiahariatia nuitia ana i enei tau ka maha nei; he take whakawhetai hoki ma tatou inaianei te nekehanga ake o te Hui hou ki te ahua pakari. Hei muri nei, me whakakaha tatou katoa, tetahi i tetahi, me te inoi ano ki te Atua kia manaakitia nuitia e ia tenei mahi a tatou,

Ki te tirohia te ahua o te Hahi i etahi o nga tau kua pahure atu nei, ka kitea te tohu o ta te Atua atawhai kua piri mai inaianei. I era tau he nui te haurangi waipiro i nga huihuinga katoa o te tangata maori ; i tenei wa ia kua iti ki etahi wahi, kua kore rawa ki etahi. Ko nga tangata kua whakawaia e nga karakia ke, kua hoki mai etahi, ko etahi kua ahua rata mai, kua kore e whakakino mai ki a tatou karakia, kua pai mai ki nga Minita o te Hahi kia tae atu ki a ratou. He mea ano enei e whakawhetai ai tatou ki te Atua, e whakaputa ai hoki i te uaua ki te whakahoki mai ki nga huarahi tawhito i nga mea kua kotiti ke.

Tetahi mea e taea ai tenei, ko te whakatikatika i nga mea e hapa ana i roto i a tatou. I te mea ka tangi te pere karakia, he tokomaha e ngakaukore ana ki te whakarite. He tokomaha nga tangata o te kainga, he ruarua noa iho te hunga e tae ana ki te karakia. I te mea hoki ka tae, he tokomaha e kore e tu ki runga, i nga wahi i tika ai te tu, e kore e tuturi i nga wahi i tika ai te tuturi : me te mea e kiia ana te karakia he mea whakarite kau noa iho. Engari kia ngahau te mahi i tenei mahi, me te whai ano ki nga taonga, e homai nei e te Atua, kia riro mai i a tatou, kia kitea ai e te hunga o waho, he tino mahi ano tenei na tatou. Tetahi mea i raruraru ai te karakia, ko te kore whare motuhake hei whare karakia. Karakia noa ai i roto i nga whare moenga ; takoto wharoro ai etahi i te wa ano o te karakia ; mutu tonu iho te karakia, e puhipuhi ana i te tupeka, kahore he hopohopo.

Ko te Ratapu ano tetahi, kia ata whakaaroa e te tangata. Kua whakaritea nei tenei e te Atua hei ra e watea ai te tangata ki te karakia, ki te mahi i nga mea o te taha ki te wairua, ehara i te mea tika kia whakawarea tatou, i taua ra, e nga mahi huhua o to ao. Tetahi mahi nui mo taua ra ko te whakaako i nga tamariki ki nga tino mea o te Rongopai. Kei te puta te whakaaro o etahi o nga kai-whakaako o nga kura a te Kawanatanga ki tenei mahi, he mea aroha noa na ratou. Te hunga ia nana te mahi, ko nga matua, nana ake nei nga tamariki, ko nga matua-atua hoki ; e whakamaharatia nei ratou ki tenei e te karakia mo te Iriiri tamariki.

Te mate o etahi wahi, he kore minita. Ko nga pariha kua whai Tahua hei oranga mo te minita, kei te mahara tonu te Pihopa ; ka whakaritea hoki he minita mo reira i te mea ka kitea e ia he tangata e tau ana mo tenei mahi. Otira e kore e ahei kia whakaritea he minita mo te wahi kahore nei ona Tahua Oranga Minita. Hei te tangata maori he minita tuturu mo te Hahi Maori : koia i whakaritea ai hei Te Raukahikatea he Karetia, e kura ai te tangata mo tenei mahi. I puta ra te kupu a te Pihopa, i te Hui ki Manutukea, i a Maehe ka taha ake nei, kia whai-whakaaro nga tangata o te Hahi ki te whakatupu i

tauā Karetī. Ka rua enci tau i puta ai he kohikohi a Ngatirau-kawa i Otaki mo te Karetī; e £7 o totahi, e £5 10s o tetahi. I te tunga hoki o te Hui o te Hahi Maori o te takiwa o Heretaunga, ki Korito, wahi o Te Wairoa, i a Hepetema nei, ka hapainga he motini e tetahi o nga minita, mo te kupu a te Pihopa i Manutukea kia maharatia e nga tangata o te Hahi; takoto iho hoki i a ia ki runga ki te teepu, £5 16, he moni kua kohikohia e ia mo te Karetī. Hei tauira ena mo nga wahi katoa o tenei takiwa.

Tetahi putanga mo ta tatou mahi, ko nga iwi kua puta atu inaianei ki waho o te Hahi noho mai ai. Mo konei ta Te Karaiti e ki nei. "Kia tiaho to koutou maramatanga ki te aroaro o nga tangata." Kia tirohia mai e nga tangata o waho te nui o tenei taonga i a tatou nei, te pai o a tatou tikanga, te mahuetanga o nga mahi pohehe katoa o mua, me te pai o te noho o te tangata, tera ano pea e hiahia etahi ki te hoki mai ki te huarahi tika ka mahue nei. Otira kauaka tatou e wareware ki te toho tonu ki a ratou kia hoki mai.

Kei te mohio koutou ki nga korero a te Pihopa, i tona hoki-nga mai i Ingarani, mo te whakaae a te Komiti whakahaere i te perehi paipera kia perehitia he paipera reo Maori me te mau ano nga rarangi whakamarama i te taha o ia wharangi, o ia wharangi. I te tunga o te Hui o te Hahi Maori o Ngatikahungunu ki Korito, i puta tetahi kupu whakahau, kia kohikohia e te Hahi Maori etahi moni hei tuara mo ta tatou inoi kia perehitia taua paipera. Takoto iho ki runga i te teepu, i te tangata nana te motini, £4 5s mo taua mahi. He mea pai kia pera ano he kupu ma tenei Hui, kia tukua atu hoki he moni ki Ingarani, hei urunga mo tatou ki te mahi perchi paipera.

Kua hoki tatou e wareware ki nga iwi o tawhiti, e noho pouri ana, kahore ano kia mohio noa ki te Rongopai. I whakaritea e te Pihopa ko te 30 o nga ra o Nowema i tenei tau, hei ra whakaputanga i te whakaaro ki tenei mea. I puta hoki he kohikohi i taua ra i etahi whare karakia, mo te kawe i te Rongopai ki tawhiti. He mea pai me i uru nga wahi katoa o te Pihopatanga ki taua mahi.

Heoi kia anga tatou aianei ki te hurihuri i nga mea e tupu pai i te Hahi, me te mahara ki a tatou, he wahi katoa no te tinana o Te Karaiti, me te inoi ki tona Wairua kia tukua mai, kia rite ai ta tatou mahi ki ta te Ariki i pai ai.

I whakaaria e Te Manihera, minita, i tautokona e Ahipene Rangi :—

E whakapai ana te Hui ki te whaikorero a te Tumuaki, he mea atu ano tenei kia whakaae ia kia perehitia i roto i nga mahi a te Hui.

*Whakaaetia ana.*

I meatia ko Ahipene Rangi hei kai-tuhituhi i nga mahi a te Hui.

I whakaurua mai hoki ki te Hui a Te Hata Hokopaura, a Tipene Tukiterangi, a Hemi Kehukehu.

I whakaaria e Wiremu Tamahaua, i tautokona e Tamati Te Rangimaewa :—

Me tuku atu ki te Pihopa, me kore e marama i a ia, kia whakapumautia ki Tarakeha he rohe mo te Atirikonatanga o Waiapu ;—o Tiwhanui mai, a tae noa ki Tarakeha.

*Whakaaetia ana.*

I whakaaria e Ratima Te Awekotuku, i tautokona e Te Peneha, minita :—

Kia kohia ake e ia tangata, e ia tangata, te whakatekau o nga hua o te mahi a ona ringa, hei oranga mo te minita o to ratou takiwa, hei whakakaha hoki mo nga mahi a te Hahi.

*Whakaaetia ana.*

I pataia ki te Tumuaki e Te Wetini Taku :—

E pehea ana te ahua mo te hunga e mahi nei i te Ratapu ; kua oti ranei i te Hinota i Nepia, kahore ranei ?

I utua e te Tumuaki :—

Kahore he ture i takoto i te Hinota o te Pihopatanga, i Nepia, mo te mahi Ratapu a te tangata.

I whakaaria e Wiremu Tamahaua, i tautokona e Te Manihera, minita :—

He kupu tenei ki te Pihopa, me kore e marama i a ia, te tono i nga minita o Turanga, tae mai ki Te Kawakawa, kia haere mai ki te tirotiro i te pariha o Te Kaha, i te mea kahore he minita o tenei pariha.

*Whakaaetia ana.*

I whakaaria e Wiremu Tamahaua, i tautokona e Hohepa Karapaina ;—

Kia perehitia i roto i nga mahi a tenei Hui te tu o nga Tahua Oranga Minita inaianei, kia mohio ai nga tangata o ia pariha, o ia pariha.

*Whakaaetia ana.*

I whakaaria e Te Kutia, minita, i tautokona e Te Manihera, minita :—

He tikanga pai tenei mo nga Hui o te Hahi, kia tukua nga panui mo te Hui, kia ono nga wiki i mua o te ra e tu ai te Hui.

*Whakaaetia ana.*

I whakaaria e Te Hati Houkamau, i tautokona e Hori Tohungia :—

He whakaatu tenei ki te Pihopa i te ahua pani o te Pariha o Te Horo, ka iwa nei nga marama i kore ai he minita, me kore e taea e ia tenei mate.

*Whakaaetia ano.*

I whakaaria e Te Hati Houkamau, i tautokona e Hori Tohungia :—

He whakapumau tenei i te motini i puta i te Hui topu o te Pihopatanga i Manutukea, kia tu te Hui o te Hahi Maori ki te Pariha o Te Kawakawa, a Tihema o te tau 1891.

*Whakaaetia ana.*

I whakaaria e Te Kutia, minita, i tautokona e Rutene Te Arahi :—

He kupu tenei na tenei Hui ki nga tangata o te Hahi e noho ana i roto i nga Katorika Romana, kia kaua e tukua nga tamariki kia marenatia ki nga tamariki Katorika Romana.

*Whakaaetia ana.*

I whakaaria e Ratima Te Awekotuku, i tautokona e Te Peneha, minita :—

Kia tu te Hui o te Hahi Maori ki Rotorua a Maehe o te tau 1892.

*Whakaaetia ana.*

I whakaaria e Mohi Turei, minita, i tautokona e Hone Waitoa, minita :—

Kia puta te whakaaro o nga tangota katoa o te Hahi i tenei Pihopatanga ki te kupu i puta i te Pihopa i tana whaikorero ki te Hui i Manutukea, mo te Karetī i Te Raukahikatea, “ kia puta te koha a nga tangata o ia wahi, o ia wahi, ki te whakatupu i taua Karetī ; me homai ko te kai ranei, ko tetahi moni kohikohi ranei.”

*Whakaaetia ana.*

I whakaaria e Mohi Turei, minita, i tautokona e Hone Waitoa, minita :—

He mea pouri te mea e korero nei te Tumuaki, mo te kore o nga tamariki o te Hahi e whakaakona ki nga tino mea o te Rongopai. Heoi kia puta te whakaaro a nga tangata katoa o te Hahi ki nga tamariki kia whakaakona ki te Kura Ratapu.

*Whakaaetia ana.*

I whakaaria e Mohi Turei, minita, i tautokona e Hori Tohungia :—

Kia whai-whakaaro nga tangata o te Hahi i tenei takiwa ki te kohikohi i tetahi moni, kia tukua ki tawahi, hei tuara mo te inoi a te Hahi Maori kia perehitia mai he paipera me te mau

ano nga rarangi whakamarama i te taha o ia wharangi, o ia wharangi.

*Whakaetia ana.*

Ka nukuhia i konoi te Hui ki te 9 o nga ra o Tihema.

I panuitia, i whakapumautia,  
9 Tihema, 1890.

W. L. WILLIAMS,  
Upoko.

TUREI, 9 TIHEMA, 1890.

No te 9h. 30m. i huihui ai ano ki roto ki te whare; ka timataia hoki te mahi ki te Inoi.

Katahi ka panuitia, ka whakapumautia nga tuhituhinga o te mahinga onanahi.

I whakaaria e Mohi Turei, minita, i tautokona e Hone Waitoa, minita :—

Ko te Hui o te Hahi Maori o te Takiwa o Turanga, kia tuki te Pariha o Rangitukia a Tihema o te tau 1892; kia whakatepe hoki te haere ki era paroha.

*Whakaetia ana.*

I whakaaria e Rutene Te Arahi, i tautokona e Hone Waitoa, minita :—

He kupu tenei ki nga kainga nunui, kahore nei kia whai whare-karakia, kia whai whare-minita, kia puta te whakaaro ki te hanga whare-karakia, whare-minita mo ratou.

*Whakaetia ana.*

I whakaaria e Te Manihera, minita, i tautokona e Te Waaka Tuteranginoti :—

He kupu maioha tenei na tenei Hui ki nga mahita kura, me nga kai-whakaako Maori, e ako nei i nga tamariki i nga Ratapu. Me perehi tenei motini ki te reo Ingarihi, me tuhatuha ki nga mahita o nga kura, kia mohio ai ratou ki te mihi a te Hui o te Hahi ki ta ratou mahi pai.

*Whakaetia ana.*

I whakaaria e Hone Waitoa, minita, i tautokona e Rutene Te Arahi :—

Kia whai whakaaro nga tangata o ia paroha, o ia paroha, ki te kohikohi i tetahi moni, hei whakakaha i te mahi kawe i te Rongopai ki nga wahi pouri o tenei motu, ki nga wahi pouri katoa hoki o te ao.

*Whakaetia ana.*

I whakaaria e Ratima Te Awekotuku, i tautokona e Te Wiremu Hapata, minita :—

He whakawhetai tenei ki te tangata whenua, ki te Pakoha,

ki te Maori mo ta ratou whakamanuhiri i a matou, i haere mai nei i nga whenua ke.

*Whakaaetia ana.*

Kei konei ka whakamutua te mahi e te Tumuaki ki te manakitanga.

I panuitia, i whakapumautia,  
9 Tihema, 1890.

W. L. WILLIAMS,  
Upoko.

He moni enei i kohikohia i roto i te Hui.

Mo te perehi paipera .. .. ..	£2	3	8
Mo te Karetī i Te Raukahikatea .. ..	16	10	
Mo te kawe i te Rongopai .. ..	7	0	
	£3	7	6

### TE TAHUA ORANGA MINITA

O TE TAI RAWHITI O TE PIHOPATANGA O WAIAPU.

I timataia tenei i te tau 1858, he mea whakarite na te Pihopa kia takoto te £200 a tetahi Pariha, ka uru ai taua Pariha ki taua Tahua. I homai e te Komiti tono Mihanere £1000; tera atu hoki etahi moni i makaa e te Pihopa ki taua Tahua. Takoto ana i reira te tikanga, mo te whai minita tetahi o nga Pariha ka uru nei ki te Tahua, kia puta i roto i nga hua, e £20 i te tau, hei oranga mo te minita o taua Pariha. No te tau 1874, ka puta i te Hui o te Hahi Maori he kupu, kia kohikohia ano e ia Pariha, e ia Pariha, he Tahua Apiti, kia £200, kia waiho ai nga hua hei whakaranea ake i te oranga mo te minita. No te tau 1878 ka timataia tenei mahi; kua tutuki ta etahi Pariha ki te £200; ko etahi, kei te huarahi tonu e haere ana; ko etahi kahore ano kia timata. I te mea ka noho pani tetahi Pariha i te kore minita, ka riro nga hua o te Tahua Apiti hei whakaranea ano i taua Tahua Apiti. Kua hoki iho inaianei te hua o aua Tahua ki te £6 mo te rau.

Ko te tu tenei o nga Tahua Apiti, e takoto atu nei i te 30 o Hune, 1890.

	£	s.	d.
To Te Kaha .. .. ..	252	8	3
„ Te Kawakawa .. .. ..	199	19	6
„ Rangitukia .. .. ..	16	0	0
„ Te Horo .. .. ..	100	0	6
„ Whareponga .. .. ..	59	12	2
„ Tokomaru .. .. ..	168	13	9
„ Whangara .. .. ..	233	11	3
„ Turanga .. .. ..	200	0	0

NGA MEA O NGA PARIHA, 1890.

PARIHA.										
										KURA RATAPU.
										IRRINGA.
Rotorua	..	..	..	..	..	..	..	..	..	Minita Maori
Maketu me Tauranga	..	..	..	..	..	..	..	..	..	Kai-karakia.
Opotiki me Te Kaha	..	..	..	..	..	..	..	..	..	Whare-karakia.
Te Kawakawa	1	1	8	1	1	1	1	1	1	Whare-minita.
Rangitukia	..	..	..	..	..	..	..	..	..	Kura.
Te Horo	..	..	..	..	..	..	..	..	..	Kai-Whakaako.
Tuparoa	..	..	..	..	..	..	..	..	..	Tamariki
Whareponga	1	1	9	4	1	1	1	1	1	Pakeke.
Tokomaru	..	20	3	1	..	..	..	..	..	Tamariki.
Whangara	..	6	4	2	1	1	1	1	1	Te hunga i whakaukia.
Turanga	..	9	3	2	1	1	1	1	1	Te hunga tango Hapa.
										Marena.
										Whakawhetainga Wahine.
										Nehunga tupapaku.